

**Українсько-польські культурні взаємини першої половини ХІХ ст.
в творчості Є. Рихліка.**

Багато століть поєднує історична доля два європейські слов'янські народи – український і польський. Їх непрості стосунки і зараз викликають палкі дискусії серед істориків, етнологів, літературознавців і політологів. Однією з цікавих проблем, що привертає увагу вітчизняних полоністів, можна вважати історію українсько-польських літературних зв'язків, які на початку 1920-х років переживали занепад. На думку автора наукових розвідок про українсько-польські міждержавні культурні взаємини цього періоду І. Муляра, така ситуація була спричинена польсько-українською війною, політичною незадоволеністю західних українців, інкорпорованих Польщею, наляканістю комуністичною ідеологією, замкненістю молодих держав на своїх національних ідеях, генетичними і духовними наслідками першої світової війни та революційної епохи.

Натомість у другій половині 1920-х років політичне напруження почало спадати, й обидві країни зробили перші кроки на шляху до зближення та культурного діалогу. Певні зрушення спостерігались і в літературному житті. Завдяки налагодженню активного книгообміну України з іншими країнами світу, у тому числі і Польщею, після створення у 1921 році Української книжкової палати, широкі кола української громадськості отримали можливість познайомитись з найновішими досягненнями польської літератури.² На сторінках наукових видань з'явилась низка літературно-критичних статей, рецензій, перекладів художніх творів польських авторів, здійснених та проаналізованих українськими українознавцями. Значне місце серед них посідає Євген Рихлік³, внесок якого у вітчизняну славістику та справу популяризації польського художнього слова на теренах України був високо оцінений науковими колами в особі академіка Академії наук СРСР і Всеукраїнської академії наук Перетца та директора Інституту слов'янознавства Академії наук СРСР академіка Державіна.⁴

У 1928 році відбулося перше знайомство українського читача з поемою Адама Міцкевича “Пан Тадеуш” завдяки блискучому перекладу Максима Рильського,⁵ який був визнаний у Польщі кращим перекладом з Міцкевича іноземною мовою.⁶ На цю визначну подію літературного життя Є. Рихлік відгукнувся короткою, але цілком вичерпною рецензією.⁷

Відзначаючи геніальність “Пана Тадеуша” і його особливе місце у польському романтизмі, автор рецензії акцентує нашу увагу на жвавому інтересі української публіки до творчості А. Міцкевича. Вчений нараховує близько тридцяти перекладачів, серед них імена П. Куліша, І. Франка, Л. Українки, які протягом майже ста років робили доступними для українських шанувальників польського поета практично всі його твори. Віддаючи належне талановитій роботі М. Рильського, Є. Рихлік наголошував на існуванні так званої “конгеніальності” у світосприйнятті та у художній манері автора і перекладача, яка дозволила “майстерно схопити основний тип

Міцкевичевої музи, передати основний настрій великого польського мислителя-поета і передати його справжнє “обличчя” не викривлено”.⁸

У своїй рецензії Є. Рихлік торкається надзвичайно важливого і болючого для України питання про доцільність робити переклади найвидатніших світових класиків власною мовою з метою збагачення скарбниці художнього українського слова. Вчений не погоджується з непоодинокими на той час закидами, наприклад, Костомарова і Меженкова, про те, що переклади українською мовою творів, які можна прочитати російською, є “недозволенним марнотратством”. Він категорично відкидає образливі слова щодо нерозвиненості української мови і занадто низького розумового горизонту у народі, що ніби-то вимагають “насильницького кування слів і висловів, які народи не зрозумілі і поки-що не потрібні”.⁹

У тому ж році Є. Рихлік звернувся до одного з найяскравіших моментів в історії складних польсько-українських культурних взаємовідносин – до літературно-громадського явища першої половини ХІХ століття, яке отримало назву польської “україноманії”. Воно полягало у захопленні певного кола польських письменників українськими мотивами, що знайшло своє відображення у їх творчості. Критики епохи романтизму Михайло Грабовський і Олександр Тишинський визначали цю літературну групу як “українську школу”, до якої відносили Антона Мальчевського, Богдана Залеського та Северина Гоцинського.

Взяти участь у літературній дискусії стосовно польських “україноманів”, до яких він застосовував термін “польсько-українська школа”, Є. Рихліка, за його ж словами, спонукала надзвичайна важливість цього питання для історії польсько-українських взаємовідносин і слов’янознавства взагалі та незадовільний стан вивченості проблеми. На його думку, як у польському, так і в українському літературознавстві, не існувало системної картини цього літературного явища, гостро відчувався брак досліджень другорядних представників школи, а позиція польських істориків літератури, що ігнорували або легковажили українські елементи у творчості цієї плеяди польських письменників, не влаштовувала сучасну світову науку.

Сплеск інтересу до “польсько-української школи” був пов’язаний з сотими роковинами смерті одного з її фундаторів А. Мальчевського, що відзначались у 1926 році, а також із столітнім ювілеєм його видатної поеми “Марія”, який припав на 1925 рік. Ці події викликали у Польщі літературну полеміку. Поставивши за мету донести до українського читача найвагоміші висновки польської критики, надати хоча б стислі відомості про діячів “українсько-польської школи”, деталізувати мало висвітлені моменти впливу української історії і культури на польський літературний романтизм і спростувати хибні стереотипи, Є. Рихлік ґрунтовно проаналізував праці Мочульського, Дропівського, Уейського, Брікнера, Третяка, Василевського, Козловського тощо.

Найкращою працею з цієї проблематики, відштовхуючись від наукового рівня, повноти обсягу інформації і, безумовно, уваги до українського елемента, вчений вважав велику монографію Й. Уейського¹⁰, яка, на його

думку, “надовго правитиме за найголовніше джерело відомостей про життя і поему Мальчевського, як сума всіх висновків критичної та історично-літературної роботи над ним”.¹¹ З тих самих міркувань Є. Рихлік рекомендував також статтю О. Брікнера, що увійшла до Львівського видання “Марії” А. Мальчевського у 1925 році.¹² Характеризуючи український колорит творів Богдана Залеського і Северина Гощинського, Є. Рихлік спирався на тритомну монографію професора Й. Третяка, що вийшла у 1911 році у Кракові,¹³ та низку статей З. Василевського – найавторитетнішого дослідника “української школи”, що на той час завершував свою тридцятирічну роботу над монографією про С. Гощинського.¹⁴

Серед польських критиків “українсько-польської школи” не існувало узгодженості в питанні про першість використання образу шляхетської України. Є. Рихлік погоджувався з аргументами Уейського, який стверджував, що українську криницю народного елемента в польській романтичній поезії відкрив Мальчевський у поемі “Марія”, написаній під час перебування поета на Волині.

Не заперечуючи цілком усталеної у польській літературі класифікації українських тем, а саме: “польсько-шляхетська” Україна Мальчевського, “козацька” – Залеського, “гайдамацька” – Гощинського, Є. Рихліка більше цікавили причини “українізму” польських романтиків.

По-перше, вчений визнавав вплив Вальтера Скотта, повторюючи влучний вираз Й. Уейського про українську поезію як польський паросток “скоттизму”, відчуття в Україні “Вальтер-Скоттівської” теми: “Взаємовідносини України і Польщі подібні до взаємин Шотландії і Англії. Україна, подібно як і Шотландія, є країна історичних загадок, що оповиті поезією, країна народних переказів і пісень народного барда. Козаки нарешті нагадують гірняків шотландських так своїм замилюванням до свободи, як і своїм диким, але лицарським юнацтвом”.¹⁵ Так Мальчевський першим відгукнувся на поезію Вальтера Скотта, бо “у власній душі його був великий запас вразливості і до минувшини взагалі, до національної та лицарської зокрема”.¹⁶

По-друге, Є. Рихлік відзначав щире захоплення польських “україноманів” зовнішньою красою України, багатою на елементи музичні та живописні. Майстерне використання своєрідних стилістично-ритмічних засобів, наприклад, чергування рядків з домінуючими піанісимо “і” та протяжно басового “и” у Мальчевського, створювало характерний емоційний тон українського фону. Є. Рихлік змушений був визнати, що як Мальчевський, так і Залеський, на превеликий жаль, глибоко не відчували і не оживили у своїх віршах справжню атмосферу, що панувала в українському суспільстві. За словами Уейського, “козак Мальчевського і Залеського – це не уособлення дійсного життя народу українського, це уособлення лише його краси”.¹⁷ Підкреслюючи недостатню реалістичність у зображенні українських сюжетів, Є. Рихлік цитує висновок Брікнера, що побачив Україну Мальчевського і Залеського як “особливу і дивну, романтично-екзотичну країну із смутною принадністю степів, підземним шепотінням курганів”.¹⁸

Все ж таки, Є. Рихлік заперечував занадто спрощене розуміння мотивів, що спонукали польських поетів оспівувати Україну, і вбачає в цьому велику кількість різноманітних соціально-політичних і історико-літературних чинників, рекомендуючи читачеві ознайомитись з міркуваннями М. Мочульського, який торкається цього питання у своїй статті на сторінках журналу “Україна”.¹⁹

Відстоюючи цю ідею, Є. Рихлік пропонує вдумливо прочитати поему С. Гоцинського “Zamek Kaniowski” (1827), оцінюючи твір найдемократичнішого поета Польщі, як єдиного гідного в літературі коліївщини попередника “Гайдамаків” Т. Шевченка. Аналізуючи творчість С. Гоцинського, Є. Рихлік вважав не випадковим захоплення автора духом свободолюбства гайдамаків, який свято вірив в ідею народного відродження Польщі. Обґрунтовуючи цю тезу, Є. Рихлік наводить фрагмент з повісті “Król Zamczyska”, де Гоцинський, порівнюючи бурю політичних потрясінь з вітром, каже: “Вітер здатний зламати тільки трухляву гілку, тобто шляхту, пень дерева непорушний, він живе”.²⁰

Знайшовши в Гоцинського глибші корені українського колориту, ніж в Мальчевського та Залеського, Є. Рихлік спростовує тезу Третяка, який пояснює появу українського елемента в Гоцинського як наслідок поетичного поєдинку з Залеським, викликаного бажанням протиставити образам Залеського, що ідеалізував козаччину, “понури і дикі, але незрівнянно ближче до історичної правди образи”.²¹

У 1928 році Є. Рихлік повертається до вивчення “українсько-польської школи”, звертаючись до маловивченої постаті другорядного її представника Юліуша Словацького. Минуло понад 70 років з часу написання статті “Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького”, але і зараз українська наукова громадськість шанує Є. Рихліка як одного з першовідкривачів творчості цього геніального представника “української школи” в польській поезії для українського читача. Слід вважати, що Є. Рихлік одним з перших остаточно вирішив питання належності Ю. Словацького до “українсько-польської школи”. Впливові критики епохи романтизму М. Грабовський і О. Тишинський повністю відкидали цей факт, сприймаючи Ю. Словацького лише як одного з представників славетної романтичної трійки: Міцкевич – Красинський – Словацький. Така позиція поважних літературознавців надовго поставила Ю. Словацького поза “українською школою”. За життя поета лише один з його творів (“Змія”) звернув до себе увагу саме як “український”. Його помітили і оцінили Б. Залеський, С. Гоцинський, А. Бельовський, Й. Корженковський. Але український елемент інших творів не викликав зацікавлення сучасників. Є. Рихлік вважав це однією з життєвих трагедій поета. Слідкуючи за динамікою популярності Ю. Словацького, вчений подає коротку розповідь про долю його творчої спадщини. Після культу Словацького, розпочатого модерністами наприкінці ХІХ століття, мода на українське в польському письменстві минула. Не знайшли місця його поезії і в українських серцях.

Виправити ситуацію мав намір ще в 1900 році О. Колеса, плануючи обговорити на третьому з'їзді польських істориків проблеми України у польських письменників XIX століття та українські теми у Словацького зокрема. У 1910 році О. Пчілка звернула увагу на необхідність простежити вплив на творчість Словацького переживань про рідний край, спогадів про Волинь. Їй належать переклади ліричних віршів “В пам'яткову книжку Зосі” та “Там коли будеш, в моїй тій країні”.²² Окрім цього існував тільки український варіант трагедії “Мазепа” у перекладі М. Зерова.

Така незадовільна критична база творчості Ю. Словацького спонукала Є. Рихліка “показати, в яких умовах один з найвидатніших польських поетів своєю думкою і поетичною уявою звертався до України, і зібрати та перелічити ті українські мотиви й українські стилістичні орнаменти, що він їх звідтіля на користь польській поезії почерпнув”.²³

У своїй статті вчений переконливо доводить існування міцного духовного зв'язку поета з Україною, ретельно відібравши факти біографії Ю. Словацького у розділі “Україна в автопсії Словацького”. Справжнє джерело натхнення Є. Рихлік бачив у дитячих враженнях польського романтика, який народився і жив протягом трьох років в Крем'янці, літо проводив в селі Вершхувці на Поділлі, а у 1827 році здійснив подорож до Одеси. Визнаючи цінність народних пісень, Словацький вважав їх за “підвалину майбутнього”, запевняючи, що вони “заступають у нашому письменстві славетні пісні трубадурів, труверів у Франції та мінезингерів у Німеччині”.²⁴ Є. Рихлік дійшов висновку, що поет був знайомий зі збіркою Максимовича, вільно володів українською мовою. До відчутних літературних впливів на “україноманію” Ю. Словацького вчений зараховував і поетичну спадщину засновників “української школи” Мальчевського, Залеського, Гоцинського, Грабовського, Чайковського, твори яких поет добре знав і любив. Про це свідчать опрацьовані Є. Рихліком біографічні матеріали, листи Ю. Словацького та аналіз його текстів.

Окрему сторінку свого дослідження Є. Рихлік присвячує прийомам, за допомогою яких Ю. Словацький вплітає у своє поетичне мереживо українські елементи, і характеризує мотиви, що надихали поета на різних етапах його творчої діяльності. Вчений помічає пластичність, рухливість комплексу образів та стилістичних прийомів і припускає, що такі метаморфози відбувалися внаслідок особистих рис поета-романтика, його вразливості, чутливості до чужих творчих імпульсів, слабкості щодо літературних запозичень. Сентиментальні, трохи наївні, песимістичні мотиви гіркоти, розчарування, нещасного кохання, що притаманні були раннім поезіям Ю. Словацького, написаним під впливом Б. Залеського, змінюються на хмуро-трагічний тон. Його Ю. Словацький запозичує в С. Гоцинського, барвисто змальовуючи вбивства, прокляття, безумства, трагічні і криваві картини гайдамаччини. Деякий час у творчості поета домінував фатально-містичний настрій, який створював дивовижний образ України за допомогою віщих снів, прорікань, привидів, передчуттів і візій. Скрізь панує ідея приреченості, передвизначеності, страху перед невідворотною долею. Твори,

що вийшли з-під пера Ю. Словацького наприкінці життя, просякнуті почуттям самотності і тугою за рідною Волиною.

Низка праць, які були опубліковані Є. Рихліком у другій половині 1920-х років, були лише мізерною частиною його ґрунтовного дисертаційного дослідження українсько-польських літературних зв'язків першої половини ХІХ століття, яке він проводив все своє життя. Поки що невідомо, чи встиг талановитий український вчений-славіст поставити останню крапку у своїй праці. І зараз немає відомостей, де загубились зібрані матеріали після арешту Є. Рихліка у 1931 році.

Джерела та література, примітки:

1. Муляр І. Українсько-польські міждержавні культурні взаємини у 20-х роках ХХ ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 3. – К., 1993. – С. 23.
2. Прокоф'єва І. Українська РСР у радянсько-польських культурних зв'язках у міжвоєнний період // Український історичний журнал. – 1978. – № 11. – С. 62.
3. Див.: Павленко Л. Євген Рихлік: формування та еволюція історичного світогляду // Сіверянський літопис. – 2001. – № 5. – С. 89-96.
4. Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 169.
5. Міцкевич А. Пан Тадеуш. Переклад і вступна стаття М. Рильського. – К., 1927. – 326 – XXXIV+XXIX с.
6. Муляр І. Українсько-польські міждержавні культурні взаємини у 20-х роках ХХ ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 3. – К., 1993. – С. 25.
7. Рихлик Є. Адам Міцкевич. “Пан Тадеуш”. Переклад і вступна стаття М. Рильського. Вид. “Слово”, стор. 326 – XXXIV+XXIX. Ц. 2 крб. 50 коп. // Червоний шлях. – 1928. – Кн. 9-10. – С. 267-268.
8. Там само. – С. 268.
9. Там само. – С. 267.
10. Ujejski J. Antoni Malczewski. Poeta i poemat. – Warszawa, 1921.
11. Рихлик Є. З нової літератури про “Польсько-Українську школу” // Україна. – 1927. – Кн. 5. – С. 170.
12. Malczewski A. Marja, powieść ukraińska. Ze wstępem I còjasnieniami Aleksandra Brücnera. – Lwów: Wyd. Zakładu Ossolińskich, 1925.
13. Tretiak J. Bohdan Zaleski do upadku powstania listopadowego (1802-1831). Życiopoezja. Karta z dziejów romantyzmu polskiego. – Kraków, 1911.
14. Wasilewski Z. Seweryn Goszyński. Szkice literzckie. – Poznań, 1923.
15. Рихлик Є. З нової літератури про “Польсько-Українську школу” // Україна. – 1927. – Кн. 5. – С. 169.
16. Там само.
17. Там само.
18. Там само. – С. 171.
19. Мочульський М. В століття “Марії” Мальчевського // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С. 123-130.
20. Рихлик Є. З нової літератури про “Польсько-українську школу” // Україна. – 1927. – Кн. 5. – С.172.
21. Там само.

22. Рихлик Є. Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького // Хроніка 2000. – 1999. – Вип. 29-30. – С.90.
 23. Там само.
 24. Там само. – С. 92.
-